

XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve *Dîvân*'ı Üzerine*

On the XVIII. Century Classical Turkish Poet Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz and His *Divân*

Hiclâl DEMİR**

Öz

XVIII. yüzyıl, dışarıda yenilgiyle sonuçlanan savaşlar ve toprak kayıpları, içeride ise siyasi ve ekonomik sıkıntılarla Osmanlı Devleti'nin çöküşü yaşadığı bir yüzyıl olmuştur. Batının askerî ve teknik alanlardaki başarısı kabul edilip bu yönde adımlar atılırken Avrupa ülkelerine de elçiler gönderilmiş, böylece kültürel ve sosyal yaşamdaki değişimin başlaması sağlanmıştır. XVIII. yüzyılda kendini hissettiren bu değişim, Klasik Türk şiirinde de bir çeşitlilik yaratmıştır. Yüzyılın en belirgin özelliği mahallileşmedir. Şiirde günlük dile, deyim ve atasözlerine yer verilmiş, konular yerleşmiştir. Dönemin edebî yaşamında dikkat çeken bir başka özellik de şiire olan ilginin artmasıdır. Bu yüzyıl, tezkirelerde yer alan şair sayısı bakımından Klasik Türk edebiyatının en zengin dönemidir. Ancak şair sayısının artması, üstat şairlerin sayısal olarak artmasına yol açmamış, bu dönemde, Klasik Türk şiirinin zirve isimlerinin söyleyiş biçimlerini tekrarlamaktan öteye gitmeyen “müteşair”lerin çoğaldığı görülmüştür. Bu çalışmada öncelikle, XVIII. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı şairlerinden biri olan Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz'in (öl. H.1181/ M.1767) hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra, eserlerinden *Dîvân*'ı şekil, içerik ve üslup bakımından değerlendirilerek şairin edebî yönü belirlenmeye çalışılacaktır. Nâfiz, Osmanlı Devleti'nin kırk dokuzuncu şeyhülislâmı İmam Mehmed Efendi'nin oğludur. Amasya sancağına bağlı Ladik kasabasından olduklarından “Lâzîkî-zâde” lakabıyla anılmaktadır. Hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda lakabı “Kezûbî-zâde” şeklinde de geçer. H. 1130'da (M. 1718) müderris olan Nâfiz'in son görevi, H. 1181'de (M. 1767) getirildiği Rumeli kazaskerliğidir. Nâfiz'in üç eseri tespit edilmiştir. Bunların ilki, Ebû Muhammed Ganim El-Bağdadî'ye ait *Dürretü'l-Muhâkemât fi Şerh-i Melceü'l-Kuzât inde Tercihü'l-Beyyinât* adlı eserin Türkçe tercümesidir. Nâfiz'in diğer eseri, kaynaklarda ona ait olduğu belirtilmeyen *Letâifü'l-Hayâl*'dir. Şairin “şuarâ-yı Rum”a ait beyitleri derleyerek oluşturduğu bu şiir mecmuasında, Klasik Türk şiirine ait bazı kavramlar önemli şairlerin beyitleriyle örneklenmiştir. Nâfiz'in üçüncü eseri, *Dîvân*'ıdır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 550 numarada kayıtlı olan *Dîvân*'ın başka nüshası tespit edilememiştir. Müellif hattı olan ve 229 varaktan oluşan eser, gazel ağırlıklıdır. Nâfiz'in sebk-i Hindî akımının etkisiyle şiirlerinde halk söyleyişleri ve deyimlerle birlikte

* Bu çalışma, *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvân (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)* adlı yayımlanmamış doktora tezimizden üretilmiştir (Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008).

** Dr., Hacettepe Üniversitesi Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, hiclal.demir@hacettepe.edu.tr

uzun tamlamalara, somutlayıcı anlatıma ve örnekleme tekniğine başvurduğu görülür. Diğer yandan şair, redd-i matla ve gazel-i dü-matla gibi daha çok sebk-i Hindîyi benimseyen şairlerde görülen tekniklere de yer vermiştir. Nâfîz'in şiirlerindeki âhenk unsurları incelendiğinde şairin vezin, redif ve kafiye'nin yanı sıra yinelemelerden, paralellikten, anlamsal sapmalardan ve çokanlamlılıktan zaman zaman yararlandığı görülür. Ancak bu unsurlar sistemli bir şekilde kullanılmamıştır. Şiirlerindeki kimi boşluklar ve tekrarlar dikkate alındığında *Dîvân*'ın şairin tashihinden geçerek son şeklini almadığı söylenebilir. Hemen her nazım şeklini kullanarak oluşturduğu *Dîvân*'ı ile şiire olan ilgisini ortaya koyan Nâfîz, Klasik Türk edebiyatının zirve şairlerinin seviyesine çıkamamıştır.

Anahtar sözcükler: Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfîz, Kezûbî-zâde, XVIII. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı, *Letâifü'l-Hayâl*, *Dürretü'l-Muhâkemât*.

Abstract

The 18th century for the Ottoman Empire was a period of wars that resulted in defeats and of land losses. In the same period, the Ottoman Empire also experienced political and economic problems. Military and technical achievements of the western countries were appreciated and Ottoman ambassadors were sent to these countries to change cultural and social life. The changes which were felt in the 18th century led to variations in the classical Turkish poetry. In other words, phrases, idioms and proverbs from everyday language began to be used in the poems and the topics became localized. Another significant feature of the age is the increase in the attention paid to poetry. This century is the richest period of the classical Turkish poetry in terms of the number of the poets. However, this increase does not necessarily imply an increase in the number of master poets. The poets of the period only repeated the styles of the great poets of the earlier periods. The current study is concerned with Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfîz who is one of the classical poets of the 18th century (died in H.1181/ M.1767), his life and works. His *Dîvân* is analyzed in terms of form, content and style in order to reveal its literary characteristics. Nâfîz is the son of the forty-ninth sheik ul-islam, namely İmam Mehmed Efendi. Since his family was from Ladik, Amasya, his nickname is "Lâzîkî-zâde." His other nickname is "Kezûbî-zâde" according to sources. In H. 1130 (M. 1718) he became a teacher in a medrese and Nâfîz's last assignment was the chief military judge in Rumeli in H. 1181 (M. 1767). Three works of Nâfîz were found. The first one is the Turkish translation of Ebû Muhammed Ganim El-Bağdadîs *Dürretü'l-Muhâkemât fi Şerh-i Melceü'l-Kuzât inde Tercih-i'l-Beyyinât*. *Letâifü'l-Hayâl* not mentioned by the sources is another work by him. In this poetry journal which the poet published collecting couplets belonging to "şuarâ-yı Rum" some concepts of classical Turkish poetry were exemplified by giving examples from the couplets of the significant poets. The third work of Nâfîz is his *Dîvân*. There is only one copy of this book which can be found in the library of İstanbul University with the number of T. 550. It consists of 229 leafs and is mostly dominated by gazhels. Nâfîz, as a result of the impact of sebk-i Hindî movement, uses common terms and idioms as well as long phrases, concrete expressions and the technique of analogy in his poems. On the other hand, he employs other techniques frequently used by those who adopt the movement of sebk-i Hindî

such as redd-i matla and gazel-i dü-matla. It is clear that Nâfiz uses meter, rhyme and redif as well as repetitions, parallelism, deviations, and ambiguity. However, these elements are not used systematically. Given that there are blanks and repetitions in his poems, it is possible to argue that his *Dîvân* is not the corrected final version. Nâfiz showed his interest in poetry through his use of various verse types in his *Dîvân*, however, he could not succeed in becoming one of the greatest poets of classical Turkish literature.

Key words: Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz, Kezûbî-zâde, the 18th century Classical Turkish literature, *Letâifü'l-Hayâl*, *Dürretü'l-Muhâkemât*.

1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinin bir dönüm noktası olduğu gibi hızlı çöküşünün de başlangıcı olmuştur. İdarî ve askerî zayıflıklar sonucu imparatorluğun ayrılmaz parçası sanılan toprakların kaybedilmesi, yöneticileri, Batının üstünlüğünü kabul etmek zorunda bırakmıştır. Avrupa'nın kazandığı üstünlüğün nedenleri araştırılırken ilk kez reform yapma fikri ortaya çıkmış, Batılı tekniklerle geleneksel yöntemler birleştirilerek özellikle ordunun güçlendirilmesi düşünülmüştür. Avrupa'yı tanımının Osmanlı dış politikası için önemli olduğuna inanan Damat İbrahim Paşa, Paris ve Viyana'ya elçiler göndermiş, bu elçiler, diplomatik ve ticarî ilişkilerin yanı sıra kültürel anlamda da ülkedeki değişimi başlatmışlardır (Shaw, 1982, s. 307-317).

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda kültürel ve sosyal yaşamda kendini hissettiren değişim, edebiyata hemen yansımamış, bu yüzyılda Klasik Türk edebiyatı, birtakım yeni unsurlarla önceki yüzyılın devamı olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu dönem edebiyatının en belirgin özelliği mahallileşmedir. Şiirde günlük dile, deyim ve atasözlerine yer verilmiş, konular yerlileşmiştir (Mazıoğlu, 1982, s. 130). Dönemin edebî yaşamında dikkat çeken bir başka özellik de şiire olan ilginin artmasıdır. XVIII. yüzyıl, tezkirelere göre şair sayısı bakımından Klasik edebiyatın en zengin dönemidir. Bu zenginliğe rağmen "üstat" kabul edilebilecek şair sayısı azdır (Horata, 2006, s. 449-451). Bu yönüyle XVIII. yüzyıl Klasik şiiri, daha çok bir nazire edebiyatı görünümündedir.

XVIII. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen *Dîvân* sahibi şairlerden biri de Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz'dir. Bu çalışmada öncelikle, kaynaklarda yer alan ve şiirlerinden tespit edilenler ışığında Nâfiz'in yaşamı hakkında bilgiler verilecek ve eserleri tanıtılacaktır. Daha sonra, eserlerinden *Dîvân*'ı, şekil özellikleri ve üslûp bakımından incelenerek şairin edebî yönü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Nâfiz'in Hayatı

Doğum yeri ve tarihi kaynaklarda belirtilmeyen Nâfiz, Osmanlı Devleti'nin kırk dokuzuncu şeyhülislâmı İmam Mehmed Efendi'nin oğludur. *Sicill-i Osmani*'de İmam Mehmed Efendi'nin Ladikli olduğu ve babasının adının Mustafa olduğu belirtilir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 976). "Lâzîkî" lakabının buradan geldiği anlaşılmaktadır. Ancak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bu isimle anılan, Konya Ladik'i, Amasya

Ladik'i, Çekerek Ladik'i, Niksar Ladik'i gibi yerleşim birimleri mevcuttur. Şeyhî Mehmed Efendi, şairin babasının Amasya sancağına bağlı Ladik kasabasından olduğuna işaret eder (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989, s. 651). Müstakim-zâde ise *Devhatü'l-Meşâyih*'te İmam Mehmed Efendi'nin Bursa'da doğduğunu söyler: "Maşkât-ı re'si olan maħrûse-i Burusada zîver-i miħrâb-ı imâmet iken (...)." ¹ *Osmanlı Şeyhülislâmları* adlı eserde de İmam Mehmed Efendi'nin Bursa'da doğduğu belirtilir (Altunsu, 1972, s. 105). Yine, İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı* adlı eserinde, ikinci kez şeyhülislâmlık makamından azledilen Mehmed Efendi'nin memleketi Bursa'ya sürgün edildiğine değinir (Danişmend, 1971, s. 134). Verilen bu bilgilerden Nâfîz'in babası İmam Mehmed Efendi'nin Bursa'da doğduğu; ancak aile köklerinin Amasya Ladik'ine dayandığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kaynaklarda Nâfîz'in babasının "Kezûbî" lakabıyla tanındığı belirtilmektedir. ² Nâfîz ise, ya "Lâzîkî-zâde" (Mehmed Süreyya, 1996, s. 535, Bursalı Mehmet Tahir, 2000, s. 394) ya da "Lâzîkî-zâde veya Kezûbî-zâde" (Tuman, 2001, s. 1019) olarak anılmıştır. *Sicill-i Osmanî*'de "Lâdikî-zâde" başlığı altında "Şeyhülislâm Lâdikî Mehmed Efendi'nin oğullarıdır. Yarım asır kadar devam eyledi. Bunlara 'Kezûbî-zâde' de denir. Soyu asrımız ortalarına kadar gelmiştir" (Mehmed Süreyya, 1996, s. 898) şeklinde bir bilgi verilmekte ve ailenin diğer lakabının "Kezûbî-zâde" olduğu belirtilmekteyse de "Kezûbî" lakabının nereden geldiğine ilişkin bir bilgi bulunamamıştır. Ancak İsmail Hami Danişmend, Mehmed Efendi'nin görevinden azledilme nedenlerinden birinin "şunun bunun aleyhinde birtakım sözler sarfetmesi" olduğunu belirtir (Danişmend, 1971, s. 134). Dolayısıyla bu lakabın "yalan söyleyen" anlamına gelen "kezûb" sözcüğü ile ilgili olabileceği düşünülebilir.

Sicill-i Osmanî'de verilen bilgilere göre Nâfîz, H. 1130'da (M. 1718) müderris, H. 1144'te (M. 1731/ 1732) Tebriz mollası, H. 1146'da (M. 1733/ 1734) Filibe mollası ve H. 1153'te (M. 1740) Diyarbakır mollası olmuştur. H. 1162'de (M. 1749) Mekke pâyesi, H. 1164'te (M. 1750) Mekke kadısı ve H. 1167 (M. 1753) sonlarında İstanbul kadısı olup sekizinci ayda azledilmiştir. H. 1177'de (M. 1763) Anadolu kazaskerliğine getirilmiş ve aynı yıl azledilmiştir. Nâfîz'in son görevi, H. 1181'de (M. 1767) getirildiği Rumeli kazaskerliğidir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 535).

Mehmed Süreyya'nın verdiği bilgilere göre Nâfîz, Rumeli kazaskeri olduktan 55 gün sonra, 25 Cemâziyelevvel 1181'de (M. 19 Ekim 1767) ölmüştür (Mehmed Süreyya, 1996, s. 535). Bu tarih, *Âdâb-ı Zurfâ* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de gün farkıyla 15 Cemâziyelevvel 1181 (M. 1767)'dir. Râmiz, şairin vebadan öldüğünü ve mezarının Hazret-i Hâlid Türbesi civarında olduğunu belirtmektedir (Erdem, 1994, s. 274). Nâfîz'in mezarının bulunduğu yer hakkında Nâil Tuman şu bilgileri vermiştir: "Eyübde türbe civarında Küçük Emir Efendi karşısında medfundur" (Tuman, 2001, s. 1020).

¹ Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih*, MK Yz A 3681/1, 80a.

² Silahdar-zâde Mehmed Emin, *Tezkire-i Şuarâ*, MK mikrofilm no: 1357, 71a; Şefkat, *Tezkiretü's-Şuarâ*, MK mikrofilm no: 1358, 200a; Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1020.

Nâfiz'in Eserleri

Dürretü'l-Muhâkemât

Nâfiz'in bu eserinden yalnız Bursalı Mehmed Tahir söz etmiş, *Osmanlı Müellifleri*'nde şairin *Dürretü'l-Muhâkemât* adlı bir fıkıh eseri olduğunu belirtmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 394). Diğer kaynaklarda belirtilmeyen bu esere İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Basmalar Kataloğunda rastlanmıştır. Ebû Muhammed Ganim El-Bağdadî'ye (öl. M. 1650) ait *Dürretü'l-Muhâkemât fi Şerh-i Melceü'l-Kuzât inde Tercih-i'l-Beyyinât* adlı eser, Feyzullah Nâfiz tarafından tercüme edilmiştir. H. 1300 (M. 1882/ 1883) yılında İstanbul'da basılan bu kitap, 171 sayfadır ve 26 bölümden oluşur. Her bölümde İslâm hukuku ile ilgili bir konu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eserdeki bölüm başlıkları şunlardır: Kitâbü'n-nikâh, Kitâbü't-talâk, Kitâbü'n-nafaka, Kitâbü'r-rızâ', Kitâbü'l-icâre, Kitâbü'l-hibe, Kitâbü'l-âriyet, Kitâbü'l-vedî', Kitâbü'l-gasb, Kitâbü'l-cinâyât, Kitâbü'l-ikrâr, Kitâbü's-sulh, Kitâbü'r-rehm, Kitâbü'l-muzâra', Kitâbü'l-muzârebe, Kitâbü'l-kısmet, Kitâbü'd-da'vâ, Kitâbü's-şehâdet, Kitâbü'l-me'zûn, Kitâbü'l-hacr, Kitâbü's-sirkat, Kitâbü'l-vekâlet.

Letâifü'l-Hayâl

Kaynaklarda Nâfiz'e ait böyle bir eserden söz edilmemektedir. Ancak Milli Kütüphanede A-2283 mikrofilm numarası ile Nâfiz Feyzullah adına kayıtlı, *Letâifü'l-Hayâl* adlı bir şiir mecmuası bulunmuştur.³

"Şuarâ-yı Rum"a ait beyitlerin derlenmesiyle oluşan bu mecmuanın aslının Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümünde 2883 numarayla kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Ancak, Süleymaniye Kütüphanesinde eserin Nâfiz Feyzullah değil Hisâlî adına kaydedildiği görülmüştür. Bu farklılığın nedeni araştırılmış ve inceleme sonucu, *Letâifü'l-Hayâl* adlı eserin kime ait olduğunu tespit edemeyen uzmanların *Osmanlı Müellifleri*'nde Hisâlî'nin *Letâifü'l-Hayâl* adlı bir eseri olduğu bilgisine dayanarak bu eseri ona mal ettikleri anlaşılmıştır. Hâlbuki Bursalı Mehmed Tahir, Hisâlî'nin bu eserinden söz ederken Farsça şiirlerden oluştuğunu belirtmiştir: "(...) ve eş'âr-ı Fârisiyyeyi câmi' (Letâ'ifü'l-Hayâl) nâmındaki bir cild eseri de (Hamîdiye) kütübhânesindedir ki (...)" (Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 165). Üstelik Nâfiz'in derlediği *Letâifü'l-Hayâl*'in ilk sayfasının sol üst köşesinde bazı kelimeleri silik olmakla birlikte "...ba'zı kibârın istimâ' ... Kezûbî-zâde kâzî' asker Nâfiz Feyzullah Efendinin tertîb mecmû'adır" kaydı mevcuttur. Dolayısıyla, Süleymaniye Kütüphanesinde Hisâlî'ye ait olduğu belirtilen eser, Nâfiz Feyzullah'a aittir.

³ Nâfiz'in bu eserini, *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)* adlı tez çalışmamızın başlangıcında şaire dair yaptığımız araştırmalar sonucu tespit etmiştik. Ancak tez çalışmamız jüri değerlendirmesinde iken bir öğrenci sempozyumunda Nusret Gedik isimli bir lisans öğrencisi tarafından *Letâifü'l-Hayâl* ile ilgili bir tebliğ verildiği bilgisine tesadüfen ulaştık. Tebliğin künyesi şöyledir: Nusret Gedik, "Klasik Edebiyat Geleneği Bağlamında Bir Beyit Mecmuası: Türkî Letâifü'l-Hayâl" Marmara Üniversitesi II. Öğrenci Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 8 Mayıs 2008.

Letâifü'l-Hayâl, 156 varaktan oluşur. Eserde “zülfi, çeşm, dehân, arak, sine, dendân, zekan” gibi sevgilinin güzellik unsurları; “cevr ü cefâ, istignâ, visâl” gibi aşk halleri; “gül-bülbül, şem-pervâne” mazmunları; ilkbahar ve sonbahar betimlemeleri; felekten şikâyet ve tahammül gibi konular yer alır. Bu konular, matla ve müfredat başlıkları altında (“matla’-ı çeşm”, “müfredât-ı çeşm”, “matla’-ı gabgab”, “müfredât-ı gabgab” gibi) toplanmıştır. Bunlar için Necâfî, Bâkî, Fuzûlî, Nâbî, Nef’î, Sâbit, Neşâtî, Hâletî, Fehîm, Riyâzî, Şehrî, Dürri, Sabrî gibi Klasik Türk şiirinin önemli şairlerinden seçilen bir veya birkaç beyit örnek olarak verilmiştir. Ayrıca Nâfiz’in zaman zaman kendi beyitlerine de yer verdiği görülür; ancak bu beyitlerin bir kısmı *Dîvân*’ında bulunmamaktadır.

Dîvân-ı Nâfiz

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 550 numarada kayıtlı olan *Nâfiz Dîvânı*’nın başka nüshası tespit edilememiştir. Eserin Milli Kütüphanede A-4797 arşiv numarası ile kayıtlı bir de mikrofilmi vardır. 229 varaktan oluşan *Dîvân*’ın bazı sayfaları eksiktir. Eserin 220. varağına Nâfiz’in torunu Mehmed Emin tarafından düşülen nottan *Dîvân*’ın müellif hattı anlaşılmaktadır.

Şekil ve İçerik Özellikleri

17 kaside, 2 mesnevi, 1 terki-i bend, 1 müseddés, 51 murabba, 681 gazel, 1 müstezat, 2 kıta, 44 nazm, 113 matla ve 14 müfredten oluşan *Dîvân*’da eksik sayfalar nedeniyle terki-i bendin başı ve müseddésin sonu yoktur. Bir gazelin de devamı bulunamamıştır. Diğer yandan, *Dîvân* yanlış dikildiği için gazellerin kafiye sırası bozuktur. 44. varakta ت (te) kafiyesi ile başlayan gazellerin başı 136. varaktadır.

Dîvân’da nazım şekillerinin karışık olarak sıralandığı ve hiçbirinin başlığının olmadığı görülür. Eser, bir mesnevi ile başlar, daha sonra kasideler gelir. 6. kaside ile 7. kaside arasında diğer mesnevi vardır. Müseddés ve terki-i bend, 16. kaside ile 17. kasidenin arasında yer alır. Kasidelerden sonra gazeller ve murabbalar bulunmaktadır. *Dîvân*’ın sonunda bulunan kıta, nazm, matla ve müfredler de iç içe geçmiştir. Eserin sonunda gazel şeklinde yazılmış 6 münacat ve 5 nat bulunur. Diğer yandan, *Dîvân*’da bazı yerlerin boş bırakıldığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, *Dîvân*’ın henüz şairin tashihinden geçmediği ve müsvedde halinde olabileceği düşünülmektedir.

Nâfiz Dîvânı’nda 17 kaside bulunduğu yukarıda belirtilmişti; ancak 1. kaside ile 16. kaside küçük farklılıklar dışında aynıdır. İlk dört kaside ise tarihlidir. Bu kasidelerde şair, şu olaylara tarih düşürmüştür:

1. III. Mustafa’nın kızı Hibetullah Sultan’ın doğumu
2. III. Mustafa’nın oğlu Şehzade Selim’in doğumu
3. III. Mustafa’nın oğlu Şehzade Selim’in doğumu
4. Mehmed Salih Efendi’nin şeyhülislâmlık makamına yükselmesi

Tarihsiz olan diğer kasidelerden 1'i I. Mahmud'a, 3'ü Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya, 2'si Şeyhülislâm Esad Efendi'ye, 1'i Koca Ragıp Paşa'ya, 1'i Kapudan Mustafa Paşa'ya, 1'i Boynu Eğri Abdullah Paşa'ya yazılmıştır. Kime yazıldığı tespit edilemeyen kasideler de vardır. 10. kaside "Mehmed" adlı bir vezire, 9 ve 13. kasideler ise devrin şeyhülislâmına yazılmıştır.

Dîvân'da iki mesnevi bulunmaktadır. 148 beyitten oluşan ilk mesnevi aynı zamanda *Dîvân*'ın ilk şiiridir. I. Mahmud'un tahta çıkışını tebrik amacıyla yazılan mesnevide tarih de düşürülmüştür. *Dîvân*'da yer alan ikinci mesnevi ise sadrazam övgüsü ve arz-ı hâlden oluşur.

Nâfiz Dîvânı'nda 51 murabba, 1 müseddes ve 1 terki-i bend bulunmaktadır. Dilin iyice sadeleştiği murabballarda Nedîm etkisi açıkça hissedilir. Devrin eğlence yeri olan "Göksu"dan söz ederek yaşadığı dönemi yansıtmaya çalışan Nâfiz'in murabballarda sık sık tekrara düştüğü görülür. *Dîvân*'da hasta bir sadrazama şifa dilemek için yazıldığı anlaşılan ancak sonu bulunamayan bir müseddes vardır. Dört bendi tam olan müseddesin beşinci bendinin yalnızca dört mısraı mevcuttur. Müseddesin ardından baş kısmı olmayan bir terki-i bend yer almaktadır. Beş bendi tam olan terki-i bendin ilk olduğu tahmin edilen bendinin yalnızca son iki beyti mevcuttur. Dolayısıyla müseddesle terki-i bend arasında bir veya birkaç sayfanın eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer Klasik Türk edebiyatı şairleri gibi Nâfiz'in de gazel yazmaya özel bir önem verdiği ve *Dîvân*'ındaki şiirlerin büyük çoğunluğunu gazellerin oluşturduğu görülmektedir. Şairin, şiir mecmularında bulunan 2 gazeliyle birlikte toplam 683 gazeli vardır. *Dîvân*'ın % 67'sini oluşturan gazeller çoğunlukla âşikânedir.

Nâfiz'in 30 gazeli iki matlalıdır. Halûk İpekten, gazelerde iki matla bulunmasının sebebini, şairlerin matla seçimini okuyucuya bırakmak istemelerine bağlar ve bu nadir durumun sebk-i Hindî şairlerinde görüldüğünü söyler (İpekten, 2007, s. 18). Ayrıca, *Dîvân*'da ilk üç beyti musarra olan 8 beyitlik bir gazel de yer almaktadır.

Nâfiz, müzeyyel gazeller de yazmıştır. *Dîvân*'da tespit edilen 4 müzeyyel gazel, Râgıb Paşa, Abdî Efendi, Hâtif Efendi ve Levhî adınadır. Nâfiz'in zeyl yazdığı şairlerden Levhî (öl. H. 1165/ M. 1751) ile bir de müşterek gazeli vardır. Gazelin müşterek olduğu, Nâfiz'in makta beytinde ilk mısraının Levhî'ye, ikincisinin kendine ait olduğunu söylemesiyle anlaşılmaktadır. Bu gazelin makta beyti şöyledir:

Mısrâ' -ı evvel anîñ şânî benimdir ammâ

Levhî-i şâ' ire Nâfiz verelim eş'ârî

G667/ 5*

* Şiirlerden yapılan alıntılarda, *Lâziki-zâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)* adlı doktora tezimizdeki şiir numaraları esas alınmıştır (Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008). Gazel için G, kaside için K, mesnevi için Ms, musammat için Mus, nazm için N kısaltmaları kullanılmıştır. Kısaltmanın yanındaki ilk rakam tezdeki şiir numarasını, ikinci rakam ise beyit numarasını göstermektedir.

Nâfiz, 1 müstezat, 2 kıta ve Mehmet Behcet Efendi'nin çocuğunun doğumuna tarih düşürmek amacıyla bir de kıta-i kebire yazmıştır.⁴

Divân'da 44 nazm vardır. İki nazm da şiir mecmualarından bulunmuştur (06 Mil Yz A 1935, 23b; 06 Mil Yz A 508, 36a). *Nâfiz Divânı*'nda zaman zaman rastlanan mükerrer mısra ve beyitlerin nazmlar içinde sıklaştığı görülmektedir.

Matla ve müfred olarak ayrılmayan 129 beyt, karışık bir halde *Divân*'ın sonunda yer almaktadır. Şairin *Letâifü'l-Hayâl* adlı eserinde de matla ve müfredleri vardır. Bunların hepsi bir araya getirildiğinde, matlaların sayısı 143'e, müfredlerin sayısı ise 34'e ulaşmıştır. Bu şiirlerde çoğunlukla, sevgilinin güzelliği, vefasızlığı ve âşığa çektirdikleri konu edilmiştir.

Üslûp

Dil ve Söyleyiş

Nâfiz, içinde bulunduğu yüzyılın şiir anlayışına paralel olarak özellikle gazel ve murabballarında sade bir söyleyişe yer vermiştir. Zaman zaman halk şiirine yaklaşacak kadar sadeleşen ve *Divân*'da sık rastlanan bu söyleyiş biçimini aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür:

O kara gözlü kızu dönmeye baħr-ı siteme
Mevce-i cebhe ola sūd gibi deryā-yı vefā K5/ 10

Allı yeşilli çiçeklerle donandı bāğ-ı sūk
Nev-şüküfte gonçeye döndü dil-i bey' ü şirā K1/ 21

Günlük dilde kullanılan "hoş geldi safa geldi, Allahı seversen" gibi birtakım kalıplaşmış ifadelere de şairin yer verdiği görülür:

Bi-ħamdi'llāh muvāfık rūzgār oldu şabā geldi
Gül-i tevfiķ-i devlet *yine hoş geldi şafā geldi* K12 / 1

Geçmem diyü luṭf eyle yemān etme bu yoldan
Allāhı severseñ güzelim gel buradan geç G60/ 2

Nâfiz, günlük konuşma dilinden yararlanırken halk bilgeliğinin eseri deyimlerden de uzak kalmamış, birçoğu bugün de kullanılan deyimlere şiirlerinde sık sık yer vermiştir. Diğer yandan, Nâfiz'in bazı gazellerinde ve özellikle kasidelerinde Farsça

⁴ Mehmet Behcet Efendi, I. Mahmud ve III. Osman dönemlerinde üç kez başdeftardlık yapmıştır (Danişmend, 1961, s. 609-611).

tamlamaların etkisiyle dilinin ağırlaştığı görülür. Yalın ifadelerle uzun tamlamaların yana yana bulunması çelişki gibi görünse de bu durum sebk-i Hindî etkisinin bir sonucudur.

Kendi şiiri hakkında fazla söz söylememeyi tercih eden Nâfiz, bir beytinde “bikr-i mazmûn” kalesini fethetmek istediğini belirtir:

Nâfizâ feth-i hîşâr-ı bikr-i mazmûn eyleyip
Bâb-ı heft-hâna süy[û]f-i hâme-i eş'âr aş G401/ 5

Nâfiz'in sözünü ettiği “bikr-i mazmûn” düşüncesi sebk-i Hindî'nin en önemli özelliklerindedir. Tezkirelerde onun üslubuna dair neredeyse hiçbir şey söylenmesine rağmen şiirlerindeki kimi özellikler, Nâfiz'in sebk-i Hindî'den etkilendiğini göstermektedir.

Sebk-i Hindî'nin şiirde sözden çok anlama önem verme özelliğine Nâfiz de dikkat etmiştir. Bunu kendi şiirinden söz ettiği bazı beyitlerden çıkarmak mümkündür. Örneğin aşağıdaki beyitte, manalar saçan söz erbabı olmak istediğini belirtir:

Ma'ânî-pâş erbâb-ı sülhân ol h'âce-i dehrîñ
Hâf-ı mazmûn ile gerden-i şî'rim resenlenmiş G387/ 6

Aşağıdaki beyitte ise şair, kendine, “söz kaleminin ayağını sıra ile bas, yücelik merdiveni, kat kat mana evine çıkar” diyerek manaya verdiği önemi vurgulamıştır:

Pây-ı kil-k-i sülhânı nevbet ile baş Nâfiz
Beyt-i ma'nîye çıkar süllem-i rif'at kat kat G38/ 8

Yeni bir şiir dili kullanan sebk-i Hindî şairleri, hem günlük konuşma diline ait çeşitli ifade biçimlerine hem de daha önce kullanılmamış birtakım yabancı kelimelere şiirlerinde yer vermişlerdir. Bu uygulamanın temelinde, şairlerin yeni mazmun ve hayaller bulma çabası vardır ve bu çaba yerli yabancı pek çok kelimenin şiir diline girmesine yol açmıştır. Klasik Türk şiirinde ise sebk-i Hindî etkisinin yanı sıra önceki asırlardan gelen mahallileşme akımı da şiir dili üzerinde etkili olmuştur (Mum, 2006a, s. 382). Böylece, uzun tamlamalar ile günlük konuşma dilinin bir araya geldiği bir şiir dili oluşmuştur. Bu durumu Nâfiz'in şiirlerinde de görmek mümkündür. Nâfiz, yukarıda değinilen halk söyleyişi ve deyimlerin yanı sıra uzun tamlamalara da şiirlerinde yer vermiştir. Zincirleme tamlamalara, memduhun övüldüğü medhiye bölümlerinde ve şairin ince hayaller peşinde koştuğu gazellerde sık rastlanır. Bazen mısraın tamamı, tamlamadan oluşur:

Gevher-i ârâyiş-i evreng-i tâc-ı saltanat
Şarḳ ü ğarbiñ şehriyâr-ı ekremi şâhib-livâ K1/ 57

Yap dil-i vîrânemi mi' mâr-ı vaşlıñla tamâm
Süllem-i kaçır-ı der- âġûş-ı niyâz [ü] nâza çık G455/ 5

Sebk-i Hindî'nin özelliklerinden biri de şiir dilinde somutlama veya alışılmamış bağdaştırma denen soyut kavramların somut ifadelerle bir araya getirilmesidir. Bu bağdaştırma türü, okurun zihninde farklı çağrışımların oluşmasını sağlayarak şiiri hayal bakımından zenginleştirmektedir.

Sebk-i Hindî'den etkilenen Nâfiz'in de şiirlerinde alışılmamış bağdaştırmalardan/ somutlamalardan sıkça yararlandığı görülür. Şair, özellikle ikili tamlamalarda somut unsurlarla soyut kavramları bir araya getirip anlam derinliği yaratmaya çalışmıştır. Nâfiz'in alışılmamış bağdaştırmaları kullanıp ince hayallerle anlamı derinleştirdiği beyitlerinden ikisi aşağıya alınmıştır:

Dest-i mikrâş-ı sitem kesdi ḫarîr-i ḫ'âhişim
Rişte-i ümmîd geçmez süzen-i müjgâna hiç G69/ 2

Şu' le-i ḫüsnü dile kundaḳ bırakmışken yine
Mehd-i âġuşumda ol tıfl-ı cefâ oynar durur G135/ 2

Sebk-i Hindî'nin özelliklerinden biri de beyit yapısıdır. Çoğunlukla ilk mısra olan ve “mısra-ı makûl” de denen “pîş-i mısra” çok önemli değildir. Ustalık gerektiren mısra ise “mısra-ı mahsûs” yani berceste mısradır. Şairler berceste mısraı bulduktan sonra onu olgunlaştırmak için pîş-i mısraı oluştururlar. Bu iki mısra arasında her durumda teşbih ilgisi olması gerekmektedir. Bu ilgi yeni olmalıdır. Zamanla şairler, aradaki benzetme bağımlı zorlaştırarak şiiri girift bir hale getirmişlerdir. Böylece beyitler arasındaki bağlantı güç hatta imkânsız hâle gelmiştir (Şemîsâ, 1378, s. 288-290).

Şairler mısra-ı makûlde dile getirdikleri düşüncüyü, mısra-ı mahsûstaki somut bilgi ile örneklendirirler. Bunun için de her türlü gözlem ve deneyimden yararlanmışlardır. Böylece tabiat, sosyal hayat ve çeşitli iş kollarındaki her türlü gözlem ve deneyim şiir için malzeme olmuş, günlük konuşma diline ait çok sayıda kelime ve terim şiir diline girmiştir. Şairlerin örneklendirmeye ilgi göstermesinin nedeni ise bu tekniğin yeni mazmun yaratmaya elverişli olmasıdır. Böylece şairler, çevrelerinde gördükleri her şeyi mazmun olarak kullanma imkânına kavuşmuşlardır (Mum, 2006b, s. 122-123). Sebk-i Hindî'nin bu özelliğini Nâfiz'in şiirlerinde de görmek mümkündür. Mesela,

Teşne olma va' d-i kemmün-ı leb-i bî-mihrine
Mevce-i baḫr-i serâba i' tibâr olsun mu hiç G62/ 2

beytinde, mısralar anlam ve gramer bakımından birbirinden tamamen bağımsızdır. İlk mısradaki şair, sevgilinin merhametsiz dudağının vaadine istekli olmamak gerektiğini belirtir. Bu soyut düşünceyi, ikinci mısradaki somut düşünce ile örneklendirir: Serap denizinin dalgasına itibar edilmez. Böylece, sevgilinin olmayacak vaadi ile serap denizinin dalgası arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Nâfiz,

Ol naḥl-i nâz eşkim ile ser-firâz olur
Elbetde serve âb-ı dem-â-dem nemâ verir G112/ 3

beytinde, sevgilisi için “naz fidanı” benzetmesini kullanır ve onun, akıttığı gözyaşlarıyla büyüyüp geliştiğini söyler. İkinci mısradan bağımsız olan bu ilk mısradaki yine soyut bir düşünce dile getirilmiştir. İkinci mısradaki ise sürekli su verilmesinin servi ağacını büyüteceği gerçeği, gözleme dayalı olarak belirtilmiş, sevgili ile servi arasında benzerlik kurulmuştur.

Sebk-i Hindî şairleri, aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan kavramları aynı ifade içinde bir araya getirerek paradoksal imajlar yaratmaya büyük önem vermişlerdir. Sebk-i Hindî'nin Bidil-i Dihlevî tarafından temsil edilen ve hayal unsurlarını ön plana çıkaran kolunda, bu durum çok belirgindir. Paradoksal imajlarda önemli olan zıt anlamlı kelimelerin bir beyitte kullanılması değil, bu kelimeleri kullanarak yeni ve çelişkili bir kavrama ulaşmaktır (Mum, 2006b, s. 130-131).

Nâfiz'in bazı beyitlerde paradoksal imajlardan yararlandığı görülmektedir. Mesela,

Rûy-ı al üzre ‘araḫ ḥâl ile tâze ter durur
Bu ne ḥikmet nâr-ı âb-âlûde bir ‘anber durur G223/ 2

beytinde şair, sevgilinin kırmızı yanağı üzerindeki terlemiş beni, “nâr-ı âb-âlûde” yani “suya bulaşmış ateş” şeklinde nitelemiş ve çelişkili bir kavram yaratmıştır. Yine,

İsâ’et eyledim sermâye-i vaşlı ḥaṭâ etdim
Mişâl-i pîr-i nâ-bâliğ göñül tıflı peşimândır G114/ 5

beytinin ikinci mısraında “pîr-i nâ-bâliğ” tamlamasını kullanan Nâfiz, “bâliğ olmamış yaşlı” ifadesiyle bir paradoks yaratmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, Nâfiz'in sebk-i Hindî'nin özelliklerinin çoğundan etkilendiği ve şiirlerinde bunları yansıtmaya çalıştığı söylenebilir. Şair, şiirde manaya önem vermiş, anlamı derinleştirmeye çalışmıştır. Şiir dilinde, günlük dilde yer alan pek çok kelime ve deyim ile birlikte, soyut kavramları somut ifadelerle bir araya getirdiği alışılmamış bağdaştırmaları kullanmıştır. Diğer yandan, Hint üslubunun en önemli özelliklerinden olan, aralarında teşbih ilişkisi bulunan beyitlerde ilk mısradaki belirtilen

soyut düşüncenin ikinci mısradaki nesnel gerçeklerle örneklenmesi tekniğinden yararlanmış, az da olsa paradoksal imajlara yer vermiştir.

Âhenk Unsurları

Şiir dilinin “dil içinde ayrı bir dil” kabul edildiğini belirten Doğan Aksan, bunun nedenini, şiirin amacının iletişim değil heyecan verme ve etkileme oluşuna bağlar. Ona göre, şiir dilini öteki metinlerin dilinden ayıran özelliklerden biri, tarih boyunca dilde ölçü, kafiye, ses yinelenmeleri, ritm gibi öğelerden yararlanılarak bir müzikalitenin sağlanmaya çalışılmasıdır (Aksan, 2005, s. 18-19).

Klasik Türk şiirinde de şairler, sözü edilen müzikaliteyi yakalayabilmek için dilin tüm imkânlarından yararlanmışlardır. Belli kuralları olan ve değişimin kolay olmadığı bu edebiyatta şairler, kendilerine sunulan imkânlar içinde üsluplarını oluşturmak durumundaydılar. Bu anlayış, sanatçının “ne söylediğini” değil “nasıl söylediğini” önemli kılmış ve şairler dilin imkânlarından sonuna kadar yararlanarak sesin peşinden gitmişlerdir.

Genel olarak bakıldığında Nâfiz, şiirde âhengi sağlayan unsurlardan vezin ve kafiye yanında, yinelenmeler, paralelizm ve şiir dilinde sapmalardan yararlanarak şiirinin müzikalitesini arttırmaya çalışmıştır.

Vezin

Nâfiz Dîvân'nda 12 farklı aruz kalıbı tespit edilmiştir. *Dîvân*'da yer alan toplam 981 şiirden 307'si remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır (% 31). Bunu 239 şiirle hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbı (% 24) ve 135 şiirle *mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün* kalıbı izler (% 13). Nâfiz'in tercih ettiği kalıplarda, ritmi yavaşlatan kapalı heceler ağırlıkta olduğu görülür.

Bir kısmı usta şairin elinde âhenk unsuruna dönüşebilen aruz kusurlarına, birçok Klasik Türk edebiyatı şairi gibi Nâfiz'de de rastlanmaktadır. Aruz ölçüsünün özelliklerinden biri olan med, aruz kusuru sayılmadığı gibi, çoğunlukla âhenk artırıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Nâfiz'in şiirlerinde, med ile ilgili çeşitli durumlarla karşılaşılır. Bunlardan biri, Türkçe kelimelerde bir ünlüden sonra sonu ünsüzle biten hecelerde med yapılmasıdır. Yekta Saraç, bu tür medlerin olumlu değerlendirilebilmesi için âhenge katkı sağlaması ve anlamla bağlantılı olması gerektiğini söyler. Yalnızca vezin gereği yapılmışsa aruz kusuru sayılır (Saraç, 2007, s. 212). Nâfiz'in şiirlerinde özellikle “al” ve “altun” sözcüklerinde bu tür medlere sık rastlanır. Aşağıdaki beyitlerde, tefilenin sonuna rastlayan “al” sözcüğünde ve “altun” sözcüğünün ikinci hecesinde yapılan medlerin vurgu sağlayarak âhengi arttırdığı söylenebilir:

Yaraşmış al/ ruhsâr üzre zûlf-i müşk-sâ top top	
Dökülmüş âteş-i pür-sûza ‘anber güyyiâ top top	G20/ 1
Nâfiz işim altun/dur iksîr-i nazarla	
‘Ayniyle o simîn-ten-i simyâda nihânız	G302/ 5

Kafiye ve Redif

Şiirde tekrara dayalı âhengi oluşturan kafiyeenin Nâfiz’in şiirlerindeki kullanımına bakıldığında, şairin Türkçe kelimelerle kafiye yapmaya özel bir çaba gösterdiği görülür. *Divân*’da tamamı Türkçe sözcüklerle kafiyeleşmiş gazellere rastlanmaktadır. Diğer yandan, *Divân*’daki gazel ve kasidelerde çoğunlukla bir uzun ünlü ve bir ünsüzden oluşan kafiye-i müreddefe kullanılmıştır.

Kafiyei daha çok göze hitap eden bir unsur olarak kabul eden Nâfiz, Türkçe sözcüklere getirilen eklerle, birbiriyle kafiyeli olması mümkün olmayan ancak benzer sesleri içeren sözcükleri kafiye yapmıştır. Bu anlamda, Arapça ve Farsça sözcüklerle Türkçe sözcüklerin kafiyeli kullanımına sık rastlanır.

Nâfiz, âhenk ögesi olarak redife önem vermiş ve şiirlerinin büyük çoğunluğunda redif kullanmıştır. 16 kasidenin 9’u redifsizdir. Redifsiz gazel sayısı daha düşüktür. 683 gazelin yalnızca 54’ünde redif kullanılmamıştır.

Nâfiz’in seçtiği rediflerde iki özellik öne çıkmaktadır. İlki, kelime ve kelime grubu şeklindeki uzun rediflerin tercih edilmesidir. Redifli gazel ve kasidelerde, tek bir ekten oluşan redif sayısı çok azdır. Diğer yandan, kelime ve kelime grubu şeklindeki rediflerin sayıca çokluğu dikkat çeker. Kullanılan rediflerin diğer özelliği ise Türkçe ek, sözcük ve sözcük gruplarından seçilmesidir. Sonuç olarak, Nâfiz’in redifli şiir yazmayı tercih ettiği, şiirde âhengi oluşturmada rediflere büyük görev yüklediği ve yer yer mısraın yarısını kaplayan uzun rediflerle şiirlerini oluşturduğu söylenebilir.

Yinelemeler

Yinelemeler, yazınsal yapıtların, özellikle şiirin temel ögesi olup yapıtlara bir estetik güzellik getirmek, çağrışımlar yaratmak ve kavramları pekiştirmek amacıyla kullanılır (Özünü, 2001, s. 115). Klasik Türk edebiyatında şairler, şiirlerindeki âhengi arttırmak, vurgu yapmak ve anlamı pekiştirmek amacıyla yinelemelerden farklı boyutlarda yararlanmışlardır. Nâfiz de şiir dilinin bu inceliğinden yararlanmaya çalışmış, özellikle sesbilgisel ve biçimbirimsel yinelemelere şiirlerinde yer vermiştir.

Klasik Türk şiirinde genellikle uyak ve rediflerin tekrarı ile sağlanan sesbilgisel yinelemeler, mısra sonları dışında, dizenin tamamına hükmeden seslerle de oluşturulmaya çalışılır. Aşağıdaki beyitte tekrarlanan “k” ve “â” sesleri bu yineleme türüne örnek verilebilir:

Ķıyânetler kopardı kâmetiñ başına ‘uşşâķñ
‘ Aceb âşûb-ı devrân fitne-i âķir-zamânşın sen G522/ 3

Şiir dilinde çok kullanılan biçimbirimsel yinelemeler; bağlaç yinelemesi, önyineleme, ardyineleme, kıvrımlı yineleme, zıt yapılı yineleme, ikizleme, ek yinelemesi gibi alt başlıklarda incelenmektedir (Özünü, 2001, s. 117-122). Bu yinelemelerin Nâfîz’in şiirlerinde daha sık rastlananları şunlardır:

-Önyinelemeler

Aşağıdaki murabba bendinde “birisi” ve “çifte” sözcükleri mısra başında ve ortasında yinelenmiştir:

Birisi mümtâz-ı ‘âlem *birisi* gönçe-nihâl
Birisi serv-i hırâmân *birisi* bâğ-ı hayâl
Birisi zülf-i perîşân *birisi* ruhsâr-ı al
Çifte güller *çifte* sünbüllerle *çifte* lâleler Mus50/ III

Dîvân’da önyinelemelerle oluşturulmuş bir gazel de mevcuttur. Matla beytinde “bir sencileyin” ve “bir bencileyin” yinelemesini kullanan şair, daha sonraki beyitlerde “bir ben gibi” ve “bir sen gibi” önyinelemesi ile Halk şiirindeki “dedim-dedi” türü şiirleri karşılaştıran tarzda şiirini oluşturmuştur. Bu gazelin matla ve makta beyitleri şöyledir:

Bir sencileyin gânzesi şehbâz ele girmez
Bir bencileyin murğ-ı nev-âğâz ele girmez

Bir ben gibi Nâfîz âña ‘âşık bulunur mu
Bir sen gibi ol ‘âşık hem-râz ele girmez G331/ 1-5

-İkizleme

Yaygın olarak “ikileme” adıyla bilinen bu yineleme türü, diğer yinelemeler gibi tekrarın yarattığı etki ile şiirin müzikalitesini arttırmaktadır. Yapı olarak daha çok aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemelere yer veren Nâfîz, zaman zaman ikilemelerin yarattığı âhenkten yararlanmışır:

Çemen çemen gezelim seyr-i gülşen eyleyelim
Nezâre-i dili şevk ile rüşen eyleyelim G499/ 1

Nedir *bî-gâne bî-gâne* bu vâdiler bu cünbüşler
Ferâmüş eylediñ mi cân-ı nâlânı unutduñ mu G665/ 2

Ayrıca *Divân*'da ikilemelerle oluşturulmuş iki gazel de yer almaktadır. Bu gazellerden birinde, redif olarak tekrarlanan “gel gel” ikilemesinin yanı sıra beşinci beyit dışındaki beyitlerde kafiyeyi oluşturan kısımlar ikilemeden meydana gelmiştir. Üç beyitte ise ilk mısraların başlarında ikilemeler yer almaktadır. Bu gazelin ilk iki beyti aşağıya alınmıştır:

Miyâniñi bize şardır *inan inan gel gel*
Dolaşmasın saña yad el *amân amân gel gel*

Meded meded adını çekmesin bu şeb eller
Vişâliñ olmasın ey meh *yaman yaman gel gel* G481/1-2

-Paralel (Koşut) Yineleme

Bu yineleme türü “Bir bölükte belli dize sonlarındaki sözcüklerin başka bir bölükte aynı yerlerde yinelenmesi” olarak tanımlanır (Özünlü, 2001, s. 121). Paralel yineleme, Klasik Türk şiirinde, matla mısralarından birinin makta beytinde tekrarlanması demek olan redd-i matlaı çağrıştırmaktadır (Öztekin, 2001, s. 30).

Tekrara dayalı olduğundan aynı zamanda âhenk unsuru kabul edilen redd-i matlaa Nâfiz'in bazı gazellerinde yer verdiği görülür. Şair, matlaın ilk mısramı, maktam ikinci mısramında tekrarlayarak şiirin âhengine katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu gazellerden birinin matla ve makta beyitleri aşağıdadır:

Mehveşim kim bir hilâl-ebür-yı şehîr-âşûbdur
Mâh-ı nev cerrâr-ı mihr-i hüsn böyle hûbdur

Bedr-i evc-i mihr âyâ Nâfiz eyler mi tülû'
Mehveşim kim bir hilâl-ebür-yı şehîr-âşûbdur G109/ 1-6

-Ek Yinelemesi

Ek yinelemesi, aynı yapım ya da çekim ekinin farklı sözcüklerde kullanılması ile oluşur (Özünlü, 2001, s. 122). Klasik Türk şiirinde kafiye ve redif sebebiyle mısra sonlarında sık sık karşılaşılan bir yineleme türüdür. Aşağıdaki beytin yalnızca ikinci mısramında olmasına rağmen “-mız” eki bu mısraa bir âhenk kazandırmıştır:

Bende-i dirîne-i dil-dâdeyi yâd eylesin
Cânımız cânânımız bir dânemiz sultânımız G288/ 5

Türkçenin özelliklerinden biri olan pekiştirmelere de ek yinelemesi kısmında yer vermek mümkündür. Nâfiz şiirlerinde, “dopdolu”, “simsiyah” gibi pekiştirme sözcüklerine zaman zaman yer vermiştir:

Nevâ-yı şükr ile herkes pür etdi arz [ü] ğabrâyı
Du' â-yı ħamd ile *dopdolu* oldu ' âlem-i minâ K4/ 4

Müy-1 ħaṭ-1 sevâd ruḡ-1 ḡurş-1 mâh olur
Zer-târ-1 zülf-i çini bile *simsiyâh* olur G177/ 1

Paralellik

Paralellik, mısralar arasındaki benzer dil birliklerinin ve birbirine denk sözcüklerin anlamla bütünleşen ses eşliğinde paralel sıralanışını ifade eder. Paralellikte esas olan, ses, anlam ve vezin itibarıyla benzer kelimelerin tekrarıdır (Macit, 2005, s. 53).

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin dikkat ettiği bu söyleyiş biçimine Nâfîz'in şiirlerinde de rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde tüm öğeler arasında paralellik vardır:

Şimdi meydân-1 feraḡ esb-i mey-i nâbiñdir
Şimdi devrân-1 şafâ sāġar-1 sîm-âbiñdir Ms1/ 84

Sinemde cilâ buldu leb-i ħancer-i ħasret
Ḳalbimde ḡavî oldu ser-i neşter-i fûrḡat G46/ 1

Nâfîz, şiir dilinde paralellikten zaman zaman yararlanmakla birlikte onu sistemli bir söyleyiş biçimine dönüştürememiştir. Özellikle tam paralellik taşıyan beyitlere Nâfîz'in *Dîvân*'ında fazla rastlanmamaktadır.

Şiir Dilinde Sapmalar

Dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimi olarak ifade edilen sapmalar, dile yeni bir güç kazandırmayı ve okurun zihninde yeni tasarımlar oluşturmayı amaçlar (Aksan, 2005, s. 166).

Nâfîz, bazı gazellerinde "sözcüksel sapma" olarak değerlendirilebilecek yapıda kimi sözcükler kullanmıştır. Bu sözcükler "-lan/ -len" isimden fiil türetme ekiyle türetilmiş fiillerdir. *Dîvân*'da bu tür fiillerin kullanıldığı 4 gazel tespit edilmiştir. Aşağıya ilk iki beyti alınan gazelin diğer mısralarındaki "şîrâzelendirdiñ", "dervâzelendirdiñ", "yelpazelendirdiñ" sözcüklerinde de sözcüksel sapmalar görülmektedir:

Ḳumâr-1 vaşl ile ḡavs-1 dili *ḡemyâzelendirdiñ*
Bizi ey ḡaşı ya çekdiñ çevirdiñ *tâzelendirdiñ*

Çekip âh ile vesme ḡaṭṭ-1 nezzâr'eyleriz yer yer
' Arûs-1 ḡüsnünü meşşâṭ-1 yârîñ *ġâzelendirdiñ* G464/ 1-2

Çok Anlamlılıktan Yararlanma

Sözcüklerin göndergesel anlamlarına, yeni yan anlamların eklenmesiyle oluşan çok anlamlılık, dünyadaki her dilde görülen güçlü bir eğilimdir (Aksan, 2005, s. 110). Nâfiz'in şiirlerinde redif olarak kullanılan Türkçe sözcüklerde bu özellikte sık karşılaşılmaktadır. Örneğin, aşağıdaki gazelde redif olan “geçmez” sözcüğü, her beyitte farklı bir anlamda kullanılmıştır. Sözcük, ilk beyitte “etki etmek”, ikincide “gitmek/ uzaklaşmak”, üçüncüde “öne geçmek”, dördüncüde “vazgeçmek”, beşincide ise “yürümek” anlamlarını içerir:

O âhen-dil cefâ-cûya dirîgâ hiç recâ *geçmez*
Derûn-ı seng-i sahte nevk-i âh-ı mübtelâ *geçmez* (etki etmek)

Şabâ-dil fitne-sâz-ı zülf-i şehnâza esîr oldu
Ser-i ‘uşşâk-ı nağmekârdan nağş-ı hevâ *geçmez* (gitmek/ uzaklaşmak)

Ser-i ümmîde müşk-efşân zülfü sâye-bağş olmaz
Bu devr-i rûzgârın seyrini ebr-i semâ *geçmez* (öne geçmek)

Hilâl olsa şeb-i cevriñde görse biñ sitem ‘âşık
Çü zerre şubh-ı dil hiç senden ey şems-i vefâ *geçmez* (vazgeçmek)

Tarîk-i ilticâ hep hâr-zâr olmuş gibi Nâfiz
Reh-i ümmîdimizden ol nihâl-i ‘işve-zâ *geçmez* (yürümek) G34

Rediflerini çoğunlukla Türkçe sözcüklerden seçen şairin diğer gazellerinde de bu kullanım özelliğine rastlanır. Nâfiz, Türkçenin işlenmişliğinin ve zenginliğinin göstergesi olan bu anlam özelliğinden yararlanmayı bilmiştir.

Sonuç

Rumeli kazaskeri iken vefat eden Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz (öl. H. 1181/ M. 1767), XVIII. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı şairlerindedir. Üç eseri tespit edilen şairin edebî yönü hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler kısıtlıdır. Bir fıkıh eseri olan *Dürretü'l-Muhâkemât*, Ebû Muhammed Ganim El-Bağdadî'ye ait *Dürretü'l-Muhâkemât fi Şerh-i Melceü'l-Kuzât inde Tercih-i'l-Beyinât* adlı eserin Türkçe tercümesidir. Nâfiz'in ikinci eseri, bir şiir mecmuasıdır. *Letâifü'l-Hayâl* adını taşıyan bu mecmuada, Klasik Türk şiirine ait mazmunlar, müfred ve müfredat başlıkları altında önemli şairlerin beyitleriyle örneklendirilmiştir. Eserde Nâfiz'in kendi beyitleri de bulunmaktadır; ancak bunların büyük çoğunluğu *Dîvân*'da yer almaz.

Bu çalışmada, şekil ve içerik özellikleri hakkında bilgi verilen ve şairinin üslûbunun değerlendirildiği *Dîvân*, 229 varaktan oluşur. Eserin müellif hattı olduğu,

şairin torunu Mehmed Emin tarafından *Divân*'ın 220. vараğına düşülen nottan anlaşılmalıdır. *Divân*'da bazı yerlerin boş bırakılması, tekrarlanan mısra ve beyitlere sık rastlanması, eserin henüz müsvedde halinde olduğu, şairin üzerinde çalışacağı izlenimini vermektedir.

Nâfiz'in Hint üslûbunun etkisiyle şiirlerinde, halk söyleyişleri ve deyimlerle birlikte uzun tamlamalara, somutlayıcı anlatıma ve örnekleme tekniğine başvurduğu görülmektedir. Bu üslûbun özelliklerinden biri olan, soyut kavramları somut unsurlarla ifade etme biçimine Nâfiz'in ikili ve zincirleme tamlamalarında sıkça rastlanır. Sebki Hindî'de beyit yapısı da önemlidir. Şairler, ilk mısradaki söylenen düşüncüyü, ikinci mısradaki gözlem ve deneyime dayanan bilgi ile örneklerler. Nâfiz'in zaman zaman bu anlatım tekniğinden yararlandığı görülür. Yine üslûbun bir diğer özelliği, birbiriyle çelişkili kavramların aynı tamlamada yan yana getirilmesidir. Nâfiz, bu ifade tarzına şiirlerinde daha az yer vermiştir. Şiirlerini çoğunlukla redifli yazması, redd-i matla ve gazel-i dü-matla gibi daha çok sebki Hindî'yi benimseyen şairlerde görülen tekniklere yer vermesi, Nâfiz'in bu üslûptan etkilendiğini gösteren diğer özelliklerdir.

Nâfiz, şiirlerinde müzikaliteyi arttıran unsurlardan vezin, redif ve kafiyenin yanında, ses yinelenmeleri, biçimbirimsel yinelenmeler ve paralelizmden zaman zaman yararlanmıştı. Ancak bu unsurlar, belli bir plan dâhilinde ve bilinçli kullanılmamıştır.

Şiirlerinde düştüğü tekrarlar ve kimi yerlerdeki boşluklar göz önüne alındığında Nâfiz'in, *Divân*'ına henüz son şeklini vermediği söylenebilir. Hacimli bir *Divân* oluşturan Nâfiz, özellikle gazellerinde sebki Hindî etkisiyle ince hayaller yakalamışsa da Klasik Türk şiirinin zirve şairlerinin seviyesine çıkamamıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2005). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Ankara: Engin Yayınları.
- Altunsu, A. (1972). *Osmanlı şeyhülislâmları*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2000). *Osmanlı müellifleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Danişmend, İ. H. (1961). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (c. 4). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Danişmend, İ. H. (1971). *Osmanlı devlet erkânı*. İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Demir, H. (2008). *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve divânı (inceleme-metin-özel adlar dizini)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve âdâb-ı zurafâ'sı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Horata, O. (2006). Şiir. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, R. Korkmaz, N. Demir, M. Kalpaklı, M. Ö. Oğuz (Editörler), *Türk edebiyatı tarihi* içinde (c. 2, ss. 447-530). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, H. (2007). *Eski Türk edebiyatı-nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Macit, M. (2005). *Divân şiirinde âhenk unsurları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1982). Türk Edebiyatı, Eski. *Türk ansiklopedisi* içinde (c. XXXII, ss. 80-134). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. Nuri Akbayır (Yay. Haz.), (c.2-3). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mum, C. (2006a). Sebki Hindî. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, R. Korkmaz, N. Demir, M. Kalpaklı, M. Ö. Oğuz (Editörler), *Türk edebiyatı tarihi* içinde (c. 2, ss. 369-392). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mum, C. (2006b). Sebki Hindî`de beyit yapısı, paradoksal imajlar ve çoklu duyulama. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu (Yay. Haz.), *Sözde ve anlamda farklılaşma sebki Hindî: 29 Nisan 2005-İstanbul: Bildiriler* içinde (ss. 108-141). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-meşâyih*, MK Yz A 3681/ 1, 80a-b.
- Öztekin, Ö. (2001). Divan şiirinde deyişbilime ait bir yapı ölçütü olarak biçimbirimsel yinelemeler. Ü. Özünlü, M. A. Gülel (Yay. Haz.), *I. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu: 5-7 Nisan 2001-Denizli: 21. yüzyıla girerken yazında dil kullanımları: Alışkanlıklar, Yenilikler, Aykırılıklar, Sapmalar* içinde (ss. 25-36). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. İstanbul: Multilingual.
- Saraç, Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi biçim-ölçü-kafiye*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Shaw, J. S. (1982). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye*, (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Silahdar-zâde Mehmed Emin, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, MK mikrofilm arşivi no: 1357.
- Şefkat. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. MK mikrofilm arşivi no. 1358.
- Şemîsâ, S. (1378). *Sebki şinâsi-i şî'r*. Çâp-ı Çehârum, Tehran: İntişârât-ı Firdevs.
- Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Vekayü'l-fudalâ*. Abdülkadir Özcan (Yay. Haz.), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tuman, N. (2001). *Tuhfe-i Nâili*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.